

Л. К. Феофановкандидат економічних наук
Запорізька державна інженерна академія**НЕРИНКОВІ ТЕОРІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ СРСР**

У статті проаналізовано й узагальнено погляди зарубіжних і українських авторів на розвиток економіки СРСР. Головним фактором статичності економіки радянського типу була відсутність самоорганізації та саморегулювання. Інститути, які забезпечують саморегулювання економіки, не створені й протягом 23 років незалежності України. Відсутність стимулів до напруженої праці робила участь людини у виробничому процесі малоефективною. У той момент, коли роль знання як фактора розвитку невідчужуваного від нього носія зростає, економіка виявилася не здатною до розвитку.

Ключові слова: економічний розвиток, неринкові теорії, командна економіка, закрита економіка.

I. Вступ

Економічна система СРСР істотно відрізнялася від ринкової економічної системи. Українські та зарубіжні економісти робили спроби дати їй узагальнену характеристику як під час існування СРСР, так і після його розпаду. Серед іноземних авторів слід відзначити Л. Мізеса, В. Ойкена, Г. Гросманна, Дж. Гелбрейта, Я. Корнаї, серед українських – О. Єрохіну, Н. Петракова, Я. Кронрода, Г. Худокормова, І. Кузьміна та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати й узагальнити погляди зарубіжних та вітчизняних авторів на розвиток економіки СРСР.

III. Результати

Теоретики “командної” економіки намагалися розробити принципово інший підхід до еволюції радянської економіки, заперечуючи, насамперед, наявність елементів ринку в централізованому керованій економіці. Вони припускали, що залежність від певної ідеології та політичної структури не дає економічній системі змоги розвиватися, робить її не здатною до органічного пристосування. При збереженні основ адміністративно-командної системи використання ринкових механізмів має формальний характер. Спроби реформувати економіку шляхом збільшення “антисистемних” елементів господарювання приречені на невдачу, тому що призводять до руйнування ладу. Проте після 1965 р. термін “економіка радянського типу” передбачав взаємодію плану й ринку. При цьому звертали увагу на те, що ринок відіграє другорядну роль; ринок не сумісний із планом, тому економіка стає неефективною; ринок, зрештою, роз’їдає директивне планування [1, с. 438].

Прихильник теорії “командної економіки” Г. Гроссман висунув концепцію “другої еко-

номіки”, відповідно до якої в радянській економіці поряд із плановим господарством існує й непланове господарство, діяльність якого підпорядкована законам ринку. До непланової діяльності належали: виробництво на присадибних ділянках, торгівля на колгоспних ринках, неофіційна трудова діяльність. Надалі до цього сектора економіки було зараховано незаконну економічну діяльність: підпільне виробництво й реалізацію продукції, самогонваріння, спекуляцію, проституцію, а також корупцію в господарському апараті, масові розкрадання на виробництві й у торгівлі тощо. Відповідно до концепції “другої економіки” в цьому секторі господарські зв’язки та відносини підтримували неефективну офіційну економіку, позбавлену внутрішніх джерел розвитку. Одночасно “друга економіка” руйнувала планову систему, підриваючи її принципи розподілу та мотивації, тим самим, готуючи катастрофу “командної системи”.

Висновку про те, що відмова від централізованого управління економікою є неминучою, дійшли й інші західні вчені. Американський економіст А. Бергсон на початку 1970-х рр. опублікував розрахунки, які показували, що ефективність радянської економіки спочатку знижувалася внаслідок того, що високий рівень капіталомісткості виробництва вже не міг бути компенсований зростанням продуктивності праці [1, с. 439]. Із цього А. Бергсон робив висновок, що перехід на ринкову модель неминучий. Послідовник А. Бергсона М. Гольдман навів додаткові аргументи на користь цього висновку. Він був переконаний, що централізована економіка не здатна опанувати інформаційні технології. Тому військово-промисловий комплекс не зацікавлений у збереженні командно-адміністративної системи, і, втративши свою опору, вона буде демонтована.

Таким чином, серед західних учених не було єдиного погляду на механізм функціонування радянської економіки й на можливість її подальшого розвитку.

Вітчизняні економісти не були згодні ані з прихильниками теорії конвергенції, ані з прихильниками концепцій, що прогнозують неминучий крах планової системи. “Кожний із вказаних напрямів має свої відтінки в прийомі і методах викривлення механізму функціонування соціалістичної економіки. Але мета їх одна – довести його неефективність, дискредитувати соціалістичну економіку, нав’язати думку про те, що капіталізм начебто не вичерпав своїх можливостей і розвивається по висхідній лінії” [2]. Головною помилкою вважали ігнорування неминучості заміни капіталізму соціалізмом, обґрунтування адекватності капіталізму природі абстрактної людини, підміну політичної економії як науки про економічні закони розвитку способів виробництва, економічної психології, ототожнення соціалізму та капіталізму. Таким чином, критика західних концепцій еволюції радянської економіки з боку радянських економістів зводилася до того, що теорії визнавали помилковими на тій лише підставі, що їх автори не підтримували погляд К. Маркса на неминучість заміни капіталізму соціалізмом й не визнавали переваг планової системи перед ринковою економікою.

Вітчизняна наука лише в роки перебудови розпочала об’єктивний аналіз існуючої господарської системи. Теоретики вважають, що західні вчені робили “надмірний акцент на визначальну роль ідеології й політики, а також історичних традицій щодо економіки й допущена недооцінка “кругової” взаємодії різномірних факторів, свого роду трагічного зчеплення історичних обставин” [1, с. 434]. Більш правильною визнається думка американського радянолога М. Борнстайна, який вважає, що для того, щоб зрозуміти пружини розвитку радянської економіки, досить указати на прагнення “мобілізувати економіку на швидкий розвиток, підтримку й посилення внутрішньої й зовнішньої могутності. Цих двох цілей комуністичного керівництва достатньо, щоб пояснити як загальну політику, так і специфічну інституціональну систему, які характеризують радянський економічний розвиток” [1, с. 434].

Аналіз економічної системи, що існувала в Радянському Союзі, дає змогу виділити головну особливість радянської економіки втручання держави в усі економічні процеси як на макро-, так і на мікрорівні. З позиції системного підходу визначальним фактором функціонування радянської економіки є прагнення держави до автаркії, що зумовлює всі інші процеси, властиві замкнутій економіці. “Автаркія, можна сказати, є системоут-

ворювальним фактором закритої економіки” [3, с. 23]. Причому прагнення до автаркії не обмежується економічною галуззю, а характерно для всіх сторін життя суспільства: науково-технічної, ідеологічної, політичної, культурної. Тому більш коректним стосовно колишньої “соціалістичної” економіки, на думку О. Єрохіної, є визначення “закрита економіка”. Такі ж визначення, як “адміністративно-командна система”, “директивна економіка”, “планова економіка”, “централізовано-керована економіка”, “соціолігархизм”, відображають лише одну з рис економіки того часу, але не її природу.

З погляду системного підходу та концепцій самоорганізації система закритого типу має такі ознаки:

- припинення обміну із зовнішнім середовищем;
- система стає такою, що організується середовищем, тоді як у відкритій системі наявні процеси самоорганізації;
- закриті системи статичні – здатні зберігати свою поведінку й структуру тривалий час, але майбутнього в них немає – за відсутності відтоку ентропії в середовище руйнування системи – лише справа часу, і чим більше закрита система, тим скоріше вона зруйнується.

Ставши в результаті спроб здійснення автаркії фактично закритою, національна економіка втрачає можливості самоорганізації та саморегулювання, доступні відкритим системам, і стає такою, що організується середовищем за допомогою зовнішніх керуючих впливів з боку держави.

Держава, що є зовнішньою стосовно економіки силою, заміщає собою всі економічні суб’єкти в закритій економіці, у результаті чого всі зв’язки й відносини в ній стають одержавленими. Фактично єдиним економічним суб’єктом стає держава, а об’єктами його впливів – галузі, підприємства й індивіди, що діють у всіх секторах народного господарства. Саме держава, розподіляючи ресурси, створює виробникам умови виробництва [3, с. 24], визначає витрати (тарифна система оплати праці, норми витрат матеріалів тощо) та доходи (заробітна плата, план по прибутку, виторгу).

Держава реалізує не тільки загальнонаціональні інтереси, тому що вони важко розпізнавані [4, с. 457]. Крім того, від імені держави виступають чиновники, які поряд зі спільними інтересами переслідують власні. Оскільки чиновники на свої пости не обираються, а призначаються, контроль за їхніми діями з боку суспільства практично відсутній, чому сприяють однопартійна система, відсутність свободи засобів масової інформації тощо.

У закритому суспільстві викривлені відносини між системою та її компонентами. Соціалізм, що класиками марксизму уявля-

ється як асоціація вільних виробників, у реальності перетворився на свою протилежність: компоненти системи як самостійне ціле були зруйновані й стали виступати як носії інтересів самої держави і, як проголошувалося, загальнонародного інтересу. У результаті функції компонентів трансформувалися: замість задоволення потреб населення вони стали орієнтуватися на задоволення потреб вищестоячого рівня. Відбулася підміна функцій підсистем цілями вищих органів, їхнього керівництва або, у найкрайшому випадку, держави [3, с. 10].

Держава в закритому суспільстві намагається досягти оптимуму системи за рахунок підсистем, підриваючи основи свого добробуту. Розходження між компонентами суспільства нівелюються, безпосередні (у відкритій системі) зв'язки між виробниками й споживачами стають опосередкованими державою та державними органами (Держпостач, міністерства, відомства), суспільство в цілому й окремих його сферах спрощується. Регіональна політика в закритій економіці (особливо це стосується СРСР) ґрунтується на згладжуванні соціально-економічних розходжень регіонів і вирівнюванні рівнів розвитку регіонів, союзних і автономних республік [5, с. 52], що й викликало перекачування коштів у слаборозвинені регіони, зокрема, Середню Азію та Закавказзя [6, с. 58–59].

Наслідком спроби досягти макроекономічного оптимуму за рахунок підсистем є посилення необхідності державного втручання, розбухання апарату управління, бюрократизм. Так, якщо на початку 1920-х рр. у СРСР нараховувалося 59 органів, що встановлювали в загальнонаціональному масштабі плани, обов'язкові для всіх відомств, уключаючи комісаріати, то в 1970–1980-ті рр. у СРСР було вже 150 міністерств [7, с. 258; 8, с. 77], а кількість керівників досягла вже 17 млн осіб. Бюрократія позбавляє індивіда й підсистеми закритої економіки свободи вибору, пропонуючи, що треба вибирати, а що ні, задає суспільству цілі (які згодом перетворюються на функції підсистем). Саме бюрократією в будь-якій закритій соціально-економічній системі реалізуються практично всі права з “пучка” прав власності, за винятком двох-трьох. Що стосується засобів виробництва, то бюрократія – це єдиний, винятковий їх реальний власник.

Неминучим наслідком тотального втручання держави в економіку й інші сфери громадського життя є монополістичний характер економіки. У закритій економіці як монополії виступають навіть не фірми або підприємства, а державні утворення (в СРСР, наприклад, міністерства та відомства). Підприємства в закритій економіці не є самостійними економічними суб'єктами, тому що більшість питань із приводу “пучка прав

власності”, включаючи багато питань, що стосуються розпорядження їхнім майном, вирішувалися органами державної влади. Таке становище підприємств зумовило існування багатьох негативних явищ у закритій економіці: безгосподарність, неощадливу витрату коштів, а звідси – високі витрати виробництва, гонитву за валовими вартісними показниками виробництва.

Характерною ознакою закритої економіки є дефіцит як товарів, так і ресурсів. Через дефіцитність багатьох видів сировини, матеріалів, устаткування підприємства прагнули збільшити свої запаси основних і, головним чином, оборотних коштів. Прямі зв'язки між підприємствами були відсутні, що призводило до зростання трансакційних витрат через бюрократичну тяганину міністерств і відомств, а все разом сприяло збільшенню витрат виробництва й обігу, знижувати які у виробників стимулу не було. Підприємства несли величезне соціальне навантаження, виконуючи найчастіше функції держави й місцевих органів влади: будівництво й утримання житла, об'єктів культурно-побутового призначення, магазинів, підсобних господарств. Виконання подібних функцій зумовлює цілий ряд негативних явищ [9, с. 14]: різний “рівень престижу” відомств, зростання внутрішньорегіональної плинності кадрів, зменшення ефекту від операції суспільної праці, розпадання колективного інтересу сукупного працівника регіону на суму відомчих інтересів у частині використання об'єктів інфраструктури.

Згодом у закритому суспільстві ефективність виробництва падає. Головною причиною цього є відсутність стимулів до праці, інвестицій і неприйняття на себе підприємницьких ризиків. Функція прибутку викривлена, і прибуток підприємств не має стимулювального впливу. Більша частина планового прибутку в підприємств забирається, а отриманий прибуток не можна інвестувати за розсудом підприємства [10, с. 85]. Крім того, величина прибутку на підприємствах закритої системи нижче від прибутку підприємств відкритих систем унаслідок того, що витрати виробництва високі, і немає стимулів до їх зниження, відсутні нововведення та реакція на коливання попиту. Прагнення держави забезпечити прибутковість усіх підприємств виражалось на практиці в об'єднанні прибуткових підприємств зі збитковими [11, с. 267]. Збиткові підприємства одержують дотації, їм списуються заборгованості за кредитами. Конкуренція виробників, на основі якої здійснюється відбір в економіці відкритого типу, у закритій економіці відсутня, а функції відбору передаються сферам ідеології та політики. Для цього типу економіки характерна незацікавленість працівників і підприємств у цілому в підви-

щенні ефективності виробництва внаслідок специфічних відносин власності й системи розподілу.

Багато в чому зниження ефективності виробництва в закритих системах пов'язане з особливостями інвестиційної політики:

- споживач не має впливу на інвестиційну політику;
- відсутні фактори, що гальмують інвестиції [12, с. 145–147];
- характерна інвестиційна напруженість (невідповідність заявок на капіталовкладення й заплановані ліміти, затверджені інвестиційні програми зазвичай не можуть бути здійснені відповідно до затвердженого кошторису та строків, спостерігаються “ножиці” між потребами в інвестиціях і ресурсами);
- інвестиційна політика орієнтується на “межі терпіння” – інвестиції відкладаються доти, доки зростання граничних загальних витрат не досягне критичної величини, після здійснення інвестицій граничні загальні витрати падають, а після закінчення певного часу все повторюється [13, с. 220, 248];
- інвестиції розтягнуті в часі (“долгострой”);
- інвестиційна політика визначається державними органами, а не самими виробниками;
- капіталовкладення нерідко використовуються для розширення підприємства, сприяючи збільшенню випуску низькоякісної продукції;
- виробники звітують за суми освоєних капіталовкладень, а не за результати;
- більшу частку займають невиробничі інвестиції;
- при розв’язанні питання про здійснення інвестицій часто не беруться до уваги фактори ефективності (близькість до джерел сировини, енергії, споживачів, наявність робочої сили потрібної якості й кваліфікації);
- екологічні фактори вважаються несуттєвими;
- підтримуються інвестиційні проекти підприємств переважно першого підрозділу [3, с. 54].

Специфічні в закритій економіці й відносини обміну. Якщо відкритій економіці властивий ринковий обмін, то в умовах закритої економіки ринок різко видозмінений. Насамперед, він втрачає одну з основних функцій – визначення суспільної необхідності витрат праці, що відбувається в закритій економіці апіорі – ще до здійснення виробничого процесу. На ринку закритої системи немає багато об’єктів, характерних для ринку відкритих систем (багато видів товарів, послуг, цінних паперів, валюта тощо). Ринок не є самонастроювальною системою, а організується державою; відсутні етична, ідеологіч-

на й політична нейтральність, характерні для відкритого ринку (товари й послуги, які держава вважає непотрібними населенню або ідеологічно шкідливими, відсутні на ринку); має місце конкуренція не виробників, а покупців; не виконується інформаційна функція; обсяг і структура пропозиції не відповідають попиту; дефіцитні товари заміщають гроші в їхній функції коштів обігу й нагромадження. У багатьох випадках такий псевдоринок замінюється прямим товарообміном або зростанням питомої ваги натурального господарства (особисті підсобні господарства селян, мічурінські, дачні, садові ділянки городян, підсобні господарства заводів), позаринковим розподілом (спецмагазини для керівників усіх рівнів, завезення продуктів додому тощо) [3, с. 59].

Зазначені вище особливості функціонування закритої економіки дають змогу зробити висновок про те, що згодом у ній нарастають серйозні суперечності, найбільш гострими з яких є між:

- необхідністю розвитку й відсутністю соціально-економічних форм і способів його реалізації [14, с. 195];
- функцією національної економіки стосовно її зовнішніх і внутрішніх середовищ (задоволення матеріальних й інших потреб індивідів) та її метою (“наздогнати й перегнати Америку”, побудувати комунізм до 1980 р.), нав’язаною економіці ззовні – державою;
- потребою в ресурсах і можливістю її задоволення (ресурсними обмеженнями);
- прагненням до порядку й наростанням ентропії (що виражається в прихованій інфляції, дефіциті, структурному дисбалансі, соціальній дисгармонії);
- прагненням до встановлення рівноваги та засобами для її досягнення;
- цілями, які декларуються, й економічною дійсністю [3, с. 65].

Відповідно до висновків концепції самоорганізації, закриті системи приходять до стану рівноваги. На користь того, що для закритої економіки характерна загальна рівновага, що розуміється в широкому значенні, говорить також таке:

- прагнення та максимально можливе здійснення автаркії різко звужують можливості впливу на закриту економіку зовнішнього середовища (за винятком держави);
- закрити економіка монополістична, причому абсолютно, а будь-яка монополія не має стимулів до змін;
- рівність макроекономічних параметрів забезпечується директивним плануванням.

Рівноважність закритої економіки підтверджується також тим, що вона є статичною. Навіть В. Ойкен, що вважав закрити економіку нерівноважною, визнавав її статичність [12, с. 97, 141], вносячи, таким чином, супе-

речність у свої судження, оскільки статичність тотожна рівновазі та невідривна від неї. Статичність тоталітарної економіки підкреслював також Л. Мізес [15, с. 28, 100]. Вона виявляється не тільки у відсутності значущих нововведень, що позначається на всьому господарстві та способі життя людей, а й у консервації господарського механізму, соціальних норм, збереженні раз і назавжди заведеного порядку, незмінності структури, зв'язків і відносин в економіці й суспільстві в цілому, методів управління, політики, ідеології тощо. Незначні зміни, звичайно, відбуваються, але вони не торкаються макрорівня й нічого не змінюють у сутності системи. Найбільш важливим тут є те, що закрита економіка зберігає свою структуру та механізм функціонування. Це було характерно й для СРСР, що зберегло практично незмінною і структуру економіки, і її пропорції ("переважне зростання виробництва засобів виробництва"), і механізм функціонування, заснований на абсолютній монополії [3, с. 66].

Прагнення закритої економіки до стану рівноваги знаходить вираження у впровадженні директивного планування, що покликано забезпечити рівність макроекономічних показників національної економіки та її компонентів, і відтворення сформованих пропорцій та структури економіки. Але будь-яке планування в масштабах усієї економіки може забезпечити (та й то не завжди) лише досягнення загальної рівноваги за рахунок нерівноваги на окремих ринках. Навіть галузеве планування не може цього досягти: як відзначив А. Блюсін, використання поширених моделей галузевого планування призводить до одержання певного ефекту для галузі за рахунок обмеження інтересів кінцевого споживача [16, с. 48].

Силою, здатною генерувати в закритій економіці потужні флуктуації, є держава. Державне втручання, спрямоване на подання стабільності національній економіці, при досягненні цієї мети робить її статичною, нерухомою, що призводить до наростання суперечностей. Особливе місце в генеруванні флуктуацій у закритій системі належить централізованому плануванню. Розрахунок обсягів виробництва й цін товарів – дуже трудомісткий процес, що вимагає здійснення величезного числа математичних операцій [17, с. 36]. Більше того, частина інформації, необхідної для розрахунків, має цінність лише в певний момент часу, і якщо не використати її тут і зараз, вона втрачає сенс [18, с. 19]; багато економічних показників не відображають дійсного стану речей через приписки та зміну власне їх сутності в закритій економіці (так, ціна припиняє бути вираженням співвідношення попиту та пропозиції, заробітна плата не відображає ре-

зультату праці тощо). Планування здійснюється від досягнутого, не враховує реальних потреб і можливостей виробництва.

Варто додати також, що централізоване планування не враховувало (і не могло враховувати) моменти точок біфуркації, коли вплив на систему може бути найбільш ефективним. Централізоване планування, засноване на безпосередній екстраполяції колишнього досвіду, загрожує суспільству застоєм і – через якийсь час – катастрофою [19, с. 280].

Характер рівноваги в закритій економіці теоретики розуміють неоднозначно. Я. Корнаї вважає стан закритої економіки стійко рівноважним, економіка не може (особливо на початку свого існування) сильно й надовго відхилитися від стану рівноваги. О. Єрохіна вважає, що для закритої економіки характерна байдужа рівновага, на відміну від рівноваги відкритої економіки, що досягається значно рідше й має нестійкий характер. Рівновага в закритій економіці змінюється нерівновагою, за якою знову потрібна рівновага, але вже інша, відмінна від колишньої.

На питання, чи можна поліпшити закрити економіку, не змінюючи її сутності, також немає єдиної відповіді. Наприклад, Я. Корнаї вважає, що багато проблем можна вирішити, змінивши адміністративну систему, механізм регулювання, мотивацію та поведінкові норми. Р. Кемпбелл вважає, що для цього необхідно відокремлення економіки від політики [11, с. 264; 13, с. 387]. О. Ланге й А. Лернер пропонують державну власність об'єднати з ринковою формою зв'язку й ефективним розподілом ресурсів [20, с. 129–131]. О. Єрохіна стверджує, що жодні часткові зміни закритої економіки не дадуть вирішення суперечностей, що нагромаджуються в ній, і проблем: оскільки корінь їх закладено в природі самої системи, їх вирішення можливе тільки за умови зміни її природи [3, с. 130].

На наш погляд, автаркія була не стільки свідомим вибором уряду, що прийшов до влади в результаті Жовтневої революції, скільки нав'язаною країні формою існування, що було пов'язане із твердим курсом у міжнародних відносинах західних держав з Радянським Союзом. Прихильники цього курсу вважали, що гонка озброєнь, ідеологічний і політичний тиск на Радянський Союз, обмеження економічних і науково-технічних зв'язків з ним сприятимуть краху відсталого командної системи.

Повна закритість економіки в реальній дійсності не спостерігається. Рівень відкритості змінювався протягом існування Радянського Союзу. Економіка стає більш відкритою в роки війни, а СРСР із 73 років існування не воював тільки 11 років [3, с. 8–9]. Крім того, багато економічних моделей були побудовані "на презумпції закритої економі-

ки, контрольованої національними грошовими, кредитними й податковими мірами” [1, с. 495], що говорить про те, що до 70-х рр. ХХ ст. більшість економік було скоріше закритими, ніж відкритими. Переваги відкритої економіки стали очевидні в останні десятиліття ХХ ст., але й в умовах глобалізації багато країн захищають внутрішній ринок і вітчизняних виробників.

Наприклад, економіка США менш відкрита, ніж економіки європейських країн. Частка товарного експорту у ВВП США в 1929–1938 рр. становила близько 5% (у СРСР – 9,5–10%), в 1950 р. досягла – 15,1% (найвище значення), а потім поступово знижувалася до 10,7% наприкінці століття. Водночас частка товарного експорту у ВВП розвинених європейських країн перебуває на рівні 25–30% [21, с. 602–603], причому більша частина торгівлі припадає на торгівлю всередині регіону. Крім того, чим менша країна, тим більша частка експорту у ВВП, ємний внутрішній ринок скорочує потребу в експортних поставках, навіть великі підприємства можуть реалізувати всю свою продукцію всередині країни. Необхідність експорту визначається участю в міжнародному поділі праці відповідно до спеціалізації країни. Безумовно, мала участь у міжнародному поділі праці знижує ефективність економіки, однак не пояснює всі особливості радянської системи.

IV. Висновки

На наш погляд, головним фактором статичності економіки радянського типу є відсутність самоорганізації та саморегулювання. Всі суспільні й професійні організації перебували під контролем держави та виражали інтереси влади. Інститути, що забезпечують саморегулювання економіки, не створені й протягом 23 років незалежності України, незважаючи на високий рівень відкритості економіки країни та скорочення втручання держави в економіку. Причини варто шукати в системі мотивації, тобто в її відсутності. В економіці радянського типу основний її компонент – індивід – практично не брав участі у вирішенні головних економічних питань: що виробляти, як виробляти, хто одержить вироблену продукцію. Економіка була закрыта для людських контактів з іншим світом, для обміну інформацією, знанням, досвідом. Відсутність стимулів до напруженої праці робила участь людини у виробничому процесі малоефективною. Індивідуальні інтереси підкорялися суспільним, економіка була знеособлена. Тому в той момент, коли роль знання як фактора розвитку, невідчужуваного від його носія, зросла, економіка виявилася не здатною до розвитку.

Список використаної літератури

1. История экономических учений: (современный этап) : учебник / под общ. ред.

- А. Г. Худокормова. – Москва : ИНФРА-М, 1999. – 733 с.
2. Лобунець О. Критика буржуазних поглядів на механізм функціонування соціалістичної економіки / О. Лобунець, З. Калініченко // Економіка Радянської України. – 1976. – № 11. – С. 38–46.
 3. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: (Системно-самоорганизационный подход). – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. – 159 с.
 4. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. – Москва : Прогресс, 1995. – 496 с.
 5. Личный фактор производства в рыночной экономике / под ред. А. П. Бычкова. – Томск, 1993. – 152 с.
 6. Хомяков П. М. Национал-прогрессизм / П. М. Хомяков. – Паллада : Библиотека РОС, 1994. – Вып. 1. – 64 с.
 7. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – Москва : Политиздат, 1980. – 368 с.
 8. Мау К. Бюрократизм и плановое хозяйство: исследования первого после-революционного десятилетия / К. Мау // Вопросы экономики. – 1989. – № 12. – С. 77.
 9. Баскова М. К. Экономические интересы и их взаимодействие в регионе : автореф. дис. ... канд. экон. наук / М. К. Баскова. – Томск, 1986. – С. 14.
 10. Даллаго Б. Есть ли будущее у макроэкономического планирования в Восточной Европе? / Б. Даллаго // Российский экономический журнал. – 1992. – № 4. – С. 85.
 11. Ольсевич Ю. Я. Эффективность экономики социализма. Критика буржуазных и ревизионистских концепций / Ю. Я. Ольсевич. – Москва : Мысль, 1972. – 288 с.
 12. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен // Российский экономический журнал. – 1993. – № 6. – С. 97.
 13. Корнаи Я. Дефицит / Я. Корнаи ; пер. с венгер. – Москва : Наука, 1990. – 608 с.
 14. Кронрод Я. А. Очерки социально-экономического развития ХХ века / Я. А. Кронрод. – Москва : Наука, 1992. – 236 с.
 15. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Людвиг фон Мизес ; пер. с англ. – Москва : Дело, 1993. – 230 с.
 16. Блюсин А. А. Целеполагание и моделирование социально-экономических систем / А. А. Блюсин // Системное моделирование социально-экономических процессов : матер. всесоюз. семинара. – Воронеж, 1980. – С. 48.
 17. Брагинский С. В. Политическая экономика: дискуссионные проблемы, пути обновления / С. В. Брагинский, А. Я. Певзнер. – Москва, 1991. – С. 36.

18. Капелюшников Р. И. Философия рынка Ф. Хайека / Р. И. Капелюшников // МЭ и МО. – 1989. – № 12. – С. 15–26.
19. Николис Г. Познание сложного / Г. Николис, И. Пригожин ; пер. с англ. – Москва : Мир, 1990. – 392 с.
20. Friedman M. Free Markets and the Generals / M. Friedman // The Essence of Friedman. – Stanford, 1987.
21. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / под ред. И. С. Королева. – Москва : Экономистъ, 2003. – 604 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2014.

Феофанов Л. К. Нерыночные теории развития экономики СССР

В статье проанализированы и обобщены взгляды зарубежных и отечественных авторов на развитие экономики СССР. Главным фактором статичности экономики советского типа было отсутствие самоорганизации и саморегулирования. Институты, которые обеспечивают саморегулирование экономики, не созданы и в течение 23 лет независимости Украины. Отсутствие стимулов к напряженному труду делало участие человека в производственном процессе малоэффективным. В тот момент, когда роль знания как фактора развития неотчуждаемого от него носителя возросла, экономика оказалась не способной к развитию.

Ключевые слова: экономическое развитие, нерыночные теории, командная экономика, закрытая экономика.

Feofanov L. Non-market Theories of Development of Economy of the USSR

In article views of foreign and domestic authors of development of economy of the USSR are analysed and generalized.

The main factor of static character of economy of the Soviet type was lack of self-organization and self-regulation. All public and professional organizations were under control of the state and expressed interests of the power. Institutes which provide self-regulation of economy, aren't created and after 23 years of independence of Ukraine, despite the high level of openness of national economy and reduction of intervention of the state in economy.

The reasons should be looked for in system of motivation, is more true in its absence. In economy of the Soviet type its main component – the individual – practically didn't take part in the solution of the main economic problems: what to make how to make who will receive the made production. The economy was closed for contacts with other world, for exchange of information, knowledge, experience.

Absence of incentives to intense work I did participation of the person in production ineffective. Individual interests submitted public, the economy was depersonalized. Therefore while the knowledge role as factor of development, carrier, inalienable from it, increased, the economy was not capable to development.

Key words: economic development, non-market theories, command economy, the closed economy.